

Ганна Редькіна

ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНОГО РЕЖИМУ В УКРАЇНІ

Статтю присвячено теоретичному аналізу особливостей політичного режиму в Україні. Розглянута і проаналізована пострадянська трансформація тоталітарного режиму та визначено її наслідки.

Ключові слова: політичний режим, тоталітаризм, пострадянська трансформація.

Ganna Redkina. The particularities of the political regime in Ukraine. The article is dedicated to the theoretical analysis of the particularities of the political regime in Ukraine. The Considered and analysed the post soviet transformation of the totalitarian regime and to this transformations are determined.

Key words: political regime, totalitarianism, post soviet transformation.

Проблема. На зламі ХХ і ХХІ століть сталася надзвичайна подія – крах політичних тоталітарних режимів. Унаслідок цього кардинально змінилася загальна політична картина світу. Процеси розпаду СРСР, розвалу світової системи соціалізму, припинення чинності Варшавського договору, реінтеграція Німеччини, інтенсивна інтеграція країн Західної Європи, утворення великої кількості незалежних держав, ліквідація у цих державах старих політичних і соціальних систем та спроби побудувати нові політичні й соціальні системи спричинили появу нових світових проблем. Однією з них є становлення нових політичних режимів. Актуальність цієї проблеми не викликає сумнівів і потребує вивчення, оскільки саме наша країна опинилася, поряд з багатьма іншими країнами, в епіцентрі цієї події.

Дослідження особливостей становлення і функціонування політичних режимів є доволі поширеним у

політичній науці. Означена проблема представлена в численних наукових розвідках зарубіжних (Л. Вайтхед [1], Х. Лінц [2], О'Доннел [1], А. Пшеворський [3], Д. Растоу [4], С. Гантінгтон [5], А. Шедлер [6], Г. Ф. Шміттер [1], А. Штепан [2]) і вітчизняних дослідників (Є. Бистрицький [7], О. Власюк [8], Т. Возняк [9], В. Котигоренко [10], О. Майборода [11], М. Макеєв [7], М. Михальченко [12], В. Полохало [7], М. Степико [13], В. Фісанов [14]) та ін.

Метою статті є здійснення теоретичного аналізу особливостей політичного режиму в Україні на сучасному етапі, для чого потрібно розглянути зміни у суспільстві, що спричинила пострадянська трансформація тоталітарного режиму, і проаналізувати характер цих змін, а також визначити наслідки пострадянської трансформації для сучасного політичного режиму України.

Поняття «політичний режим» означає «сукупність характеристик для певного типу держави політичних відносин, засобів і методів, які застосовує влада..» [15, с. 296]. Найвідомішими є класифікації політичних режимів, які розроблено дослідниками організації «Дім свободи» (Freedom House, США), тижневика «Економіст» (Economist, Великобританія), Центру прикладних політичних досліджень (Німеччина), Центру вивчення демократичного управління (США), Інституту суспільного проектування та журналом «Експерт» (Росія), проекту «Політичний атлас сучасності» (Росія), Університету м. Гельсінкі, Міжнародного інституту дослідження миру (Норвегія), Т. Ванханеном, Т. Р. Гурра (Polity IV) [16, с. 128].

Становлення нового політичного режиму в колишніх республіках СРСР, а нині суверенних державах, відбувається неоднозначно.

Україна проголосила державний суверенітет 24 серпня 1991 року. Ставши наприкінці ХХ століття на шлях побудови демократичної держави, країна відчула трансформаційні перетворення у всіх сферах життя.

Політичний режим в Україні має низку особливостей. Український варіант перетворень полягає, зокрема, у переході від денационалізації та деетнізації до проекту

націотворення на основі поєднання громадянської єдності з поліетнічністю. Радянське суспільство змінилося на українське пострадянське, яке характеризується появою нових ознак:

- приватна власність;
- конкуренція;
- нова структура економіки та ринків;
- суспільна аномія;
- демократизація;
- посткомуністична соціальна нерівність (масове зубожіння, second hand, underclass);
- подвійна інституціоналізація [17].

Головною відзнакою політичного, економічного, соціокультурного життя сучасного українського суспільства є відбиток попереднього тоталітарного режиму. Простежуючи важку трансформацію тоталітаризму на пострадянському просторі, вже можна відзначити негативну тенденцію повернення до певної «тотальності». Тоталітаризм як суспільне явище пройшов складний шлях розвитку, принісши тяжкі наслідки. Безпосередні причини породження тоталітаризму – це домінування на початку ХХ століття маси і творення людини-маси, яка руйнувала традиційний соціальний стан і була глухою до традицій. З цього приводу Х. Арендт зазначає, що тоталітарні рухи націлені на маси й досягли успіху в організації мас, а не класів [18, с. 357]. Тоталітаризм можливий там, де населення не має спільного усвідомленого інтересу. Цей чинник значно ускладнює трансформаційний процес українського політичного режиму.

Серед чинників, що гальмують трансформацію політичного режиму в Україні, ще слід відзначити такі:

- непрофесіоналізм політичної еліти та зосередження влади в руках старої партійно-державної номенклатури, що схильна до корупції й не зацікавлена у радикальних змінах;
- рекрутування частини правлячої еліти з маргінальних прошарків суспільства, які прагнуть швидкого підвищення свого соціального статусу і матеріального благополуччя;

- гальмування формування прошарку «середнього класу» – основного носія суспільних цінностей та природного стабілізатора влади;
- нерозвинене громадянське суспільство.

Країна постійно перебуває у кризовому стані, який ускладнює виконання завдання побудови справжньої правової держави з розвиненим громадянським суспільством. При цьому важливим є усвідомлення в колах владної еліти прагнення до демократичного ладу. Зокрема, політичну кризу на сучасному етапі розвитку українського суспільства дослідники пов'язують, передусім, з низьким рівнем продуктивності роботи парламенту і організаційною слабкістю його учасників – політичних партій [19, с. 147].

Затяжні економічна та політична кризи загострили проблему розшарування суспільства не лише у матеріальному, а й у духовному сенсі. Меншість, яка володіє багатством та владою, існує у власному ізольованому світі й поступово втрачає зв'язок з народом, тому стає дедалі рідше звертати увагу на інтереси більшості. Політичні партії, обслуговуючи здебільшого власні інтереси, згадують про «пересічних українців» переважно перед виборами. Така ситуація викликає у людей відчуття, що представницькі органи зневажають виявлену їм довіру, не виконують своїх функцій, порушують права свого електорату. Тривале нехтування важливими проблемами суспільства викликає незадоволення та недовіру до діяльності влади. Стара політична традиція все ще впливає на свідомість народу, змушуючи українців сподіватися, що ситуація зміниться і без їхнього втручання [20, с. 155].

Але, як свідчить новітня історія суверенної Української держави, декларування демократичного вибору ще не означає автоматичного утвердження демократичних принципів суспільного життя та політичного режиму. Політичні реалії існування країни, яка упродовж тривалого історичного часу жила в умовах тоталітарного режиму, своїм розвитком підтверджують, що в Україні наявний політичний плюралізм, є можливою критика

діяльності політичних інститутів чи окремих політиків, але ми все ще пожинаємо плоди старої радянської політичної традиції, що постає у вигляді формального ставлення до проголошення політичних норм та цінностей. Для нашої країни характерним є політичне критиканство, популізм, демагогія. Політики, здобуваючи владу, не соромляться роздавати обіцянки, які їм не збираються виконувати. Саме це породжує недовіру до державних інститутів, громадське незадоволення та розуміння необхідності посилення впливу громадянських інститутів, необхідність формування громадянського суспільства в Україні для ефективного контролю за діяльністю влади [20, с. 155].

Слід відзначити той факт, що в Україні створено правове підґрунтя соціальних пріоритетів, зокрема, в частині гарантій у сферах медичного та пенсійного забезпечення, соціальних виплат і допомог, соціального страхування й охорони материнства, оплати праці тощо. Соціальні гарантії в частині їхнього конституційного визначення дістали досить значне розширення у вітчизняній законодавчій базі, а за деякими показниками навіть випередили європейський досвід [21, с. 413]. Але зазначені позитивні зміни все ще не набули сталого, системного характеру, не забезпечили глибинних змін у соціальній структурі суспільства та у суспільній свідомості. Реальне фінансове забезпечення зобов'язань держави у соціальній сфері істотно відстає від рівня країн Центральної та Східної Європи, країн Балтії та Росії. Руйнація попередньої системи соціального забезпечення в ході реформування економіки, на жаль, не дістала адекватного заміщення. Сьогодні й керівництво, й політична еліта держави визнає, що впроваджувана дотепер модель ринкових перетворень в Україні вступила в глибокі протиріччя з конституційно визначеними пріоритетами суспільного розвитку [22, с. 624].

Об'єктивний діагноз соціального стану українського суспільства свідчить про те, що основними соціальними ризиками (загрозами) в Україні є:

- бідність (відносна та абсолютна);
- майнова диференціація суспільства;

- соціальна нерівність;
- відчуженість значної кількості громадян від суспільного життя;
- звуження доступу значної кількості громадян до освіти, медицини, культури;
- низький рівень охоплення бідного населення соціальною підтримкою.

Усього 56,8% бідних (згідно з критерієм прожиткового мінімуму) одержують який-небудь вид соціальної підтримки, при цьому спостерігається низька адресність у наданні соціальної підтримки. Розподіл державних соціальних трансфертів є нерівномірним: менше 23% від їхньої загальної суми потрапляють до бідних, а майже 17 млрд грн щороку (це складає близько 6% доходів бюджету) надаються небідному населенню. Наявний механізм житлових субсидій, побудований на завищених нормативах споживання, не спонукає домогосподарства ощадливо користуватися комунальними послугами, що призводить до неефективного використання коштів бюджету тощо [23].

Сучасні дослідження, що проводяться у межах проєктів «Країни перехідного періоду» (Nations in Transit), що здійснюється Freedom House; видання Economist, Фонду Бертельсманна та Центру прикладних політичних досліджень, у той чи іншій спосіб акцентують увагу на оцінюванні урядування та, зокрема, процесу прийняття рішень на державному рівні. Вказані дослідження є одними з найвідоміших у сфері вивчення політичних режимів у транзитних державах [16, с. 128].

Отже, за результатами досліджень проєкту Freedom House «Країни перехідного періоду» (Nations in Transit), у звіті 2010 р. Україна отримала 3,50 бала як оцінку виборчого процесу; 2,75 – громадянського суспільства; 3,50 – незалежності ЗМІ; 5,00 – демократичності урядування на місцевому рівні; 5,00 – функціонування та незалежності судової системи; 5,75 – корупції. Тобто, за шкалою демократизації Україна отримала 4,39 бала (за 7-бальною шкалою) [24, с. 47].

Також особливо цікавим є Індекс трансформації Фонду Бертельсманна та Центру прикладних політичних досліджень («ВТІ»). За даними звіту 2010 р. Україна за статусом політичних та економічних трансформацій посіла 37-ме місце з 128 країн, отримавши 6,55 бала за 10-бальною шкалою (відповідно, 7,00 балів як оцінку політичних і 6,11 бала як оцінку економічних перетворень). Таким чином, дослідники Фонду Бертельсманна відносять Україну до країн із обмеженим рівнем політичних та економічних перетворень. У контексті обрахунку індексу управління («ВТІ»), за даними 2010 р., Україна належить до помірно успішних країн, отримала індекс управління 4,92 з 10, і посідає 66-ме місце з 128 країн [28]. Для порівняння потрібно відзначити, що у 2008 р. Україна була 55-ю з 125 країн. Рівень складності для України визначають з урахуванням екологічних складнощів, енергетичної залежності держави, нестабільності демократії, транзитності країни та наявності нелегальних мігрантів, залежності багатьох організацій громадянського суспільства від закордонної підтримки при зростанні рівня політичної участі громадян. При цьому визнано відсутність суттєвих конфліктів між етнічними та релігійними групами, які представлені в Україні [16, с. 135].

Таким чином, практично з усіх найважливіших показників світового цивілізаційного розвитку Україна і надалі перебуває на небезпечній межі. Йдеться, зокрема, про дестабілізацію суспільно-політичних процесів, появу конфліктів на національному і релігійному ґрунтах, формування сепаратистських настроїв в окремих регіонах та групах населення, зневіру у дієздатності влади, вимивання з країни кваліфікованої робочої сили тощо [26].

Отже, є нагальна потреба у виробленні оптимальної стратегії розвитку країни з урахуванням орієнтирів на внутрішній і зовнішній розвиток держави. Це завдання повинно бути реалізованим завдяки глибоко виваженим науково-аналітичним і політичним підходам. Необхідним є залучення до формування стратегії розвитку країни широкого

кола фахівців – науковців, практиків, представників усіх органів і рівнів влади, а також організація суспільного діалогу між ними і громадянами країни.

1. O'Donnell G. Transitions from Authoritarian Rule. Tentative Conclusions about Uncertain Democracies / G. O'Donnell, P. Schmitter, L. Whitehead. – Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1986. – 81 p.

2. Linz H. Problems of Democratic Transformation and Consolidation – South Europe, South America, Post-Communist Europe / H. Linz, A. Stepan. – Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1996. – 480 p.

3. Пшеворський А. Переходи до демократії // Політологія: Хрестоматія / А. Пшеворський. – К., 2004. – С. 385–406.

4. Rustow D. Transition to Democracy: Toward a Dynamics Model / D. Rustow // Comparative Politics. – 1970. – Vol. 2, No. 3. – P. 337–363.

5. Гантінгтон С. Новий світовий порядок у ХХІ столітті: глобальні тенденції та їх значення для України / С. Гантінгтон // Національна безпека і оборона. – 2000. – № 7. – С. 7–10.

6. Schedler A. What is Democratic Consolidation? / A. Schedler // Journal of Democracy. – 1998. – 9:2 (April). – P. 91–107.

7. Політологія посткомунізму: Політичний аналіз посткомуністичних суспільств / [В. Полохало, Є. Бистрицький, С. Макеєв та ін.]; керівник авт. колективу В. Полохало. – К.: Політична думка, 1995. – 368 с.

8. Власюк О. С. Стратегічні орієнтири України // Українська політична нація: генеза, стан, перспективи / О. С. Власюк. – К.: НІСД, 2004. – С. 629–636.

9. Возняк Т. Украдена Україна. До формування української політичної нації [Електронний ресурс] / Т. Возняк // Ї. – 2001. – Число 22. – Режим доступу до журн.: <http://www.ji.lviv.ua/n22texts/voznyak.htm>

10. Котигоренко В. О. Етнополітичні аспекти модернізаційних процесів в Україні // Національна інтеграція в полікультурному суспільстві: український досвід 1991–2002 років: збірник / В. О. Котигоренко. – К.: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України, 2002. – С. 22–44.

11. Майборода О. Загальнонаціональні і регіональні інтереси в сучасній Україні // Регіональна політика України: формування соціогуманітарних пріоритетів розвитку / О. Майборода. – К., 2006. – С. 121–145.

12. Михальченко М. І. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи / М. І. Михальченко. – Дрогобич: ВФ «Відродження», 2004. – 488 с.

13. Степико М. Т. Український соціум на шляху до нової ідентичності // Український соціум: [колективна монографія]; за ред. В. С. Крисаченка / М. Т. Степико. – К.: Знання України, 2005. – С. 71–91. – (Національний інститут стратегічних досліджень).

14. Фісанов В. Політико-національна єдність як передумова сталого й гнучкого суспільного розвитку України / В. Фісанов // Agora. Україна – регіональний вимір / В. Фісанов. – К.: Стилос, 2006. – Вип. 3. – С. 42–49.

15. Политология: Энциклопедический словарь / [общ. ред. и сост. Ю. И. Аверьянов]. – М.: Изд-во Моск. коммерч. ун-та, 1993. – 431 с.

16. Чабанна М. Критерії демократичності функціонування органів державної влади / М. Чабанна // Сучасна українська політика. – 2010. – № 21. – С. 127–136.

17. Головаха Є. Основні етапи і тенденції трансформації українського суспільства: від перебудови до «помаранчевої революції» / Є. Головаха, Н. Паніна // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2006. – № 3. – С. 32–51.

18. Арндт Х. Джерела тоталітаризму / Х. Арндт. – К.: Дух і літера, 2005. – 584 с.

19. Моїсеєва А. Роль дисципліни в процесі організаційного розвитку партій: українські реалії / А. Моїсеєва // Сучасна українська політика. – 2010. – № 21. – С. 146–154.

20. Оверчук О. Становлення сучасних рухів протесту в Україні / О. Оверчук // Сучасна українська політика. – 2010. – № 21. – С. 154–164.

21. Гальчинський А. С. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004–2015 роки) «Шляхом європейської інтеграції» / А. С. Гальчинський, В. М. Геєць. – К.: ІВЦ Держкомстату України, 2004 – 416 с.

22. Бандур С. І. Соціальний розвиток України: сучасні трансформації та перспективи / С. І. Бандур, Т. А. Заяць, В. І. Куценко та ін.; [за заг. ред. Б. М. Данилишина]. – Черкаси: Брама-Україна, 2006. – 620 с.

23. Програма економічних реформ Президента України. 2010–2014 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua>.

24. Democracy score. Rankings by regime type / O. Sushko and O. Prystayko // Nations in Transit 2010. Democratization from Central Europe to Eurasia [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.freedomhouse.eu/images/nit2010/NIT-2010-Tables1.pdf>. – Назва з титул. екрана.

25. Bertelsmann Stiftung, BTI 2010 – Ukraine Country Report [Електронний ресурс]. – Gütersloh: Bertelsmann Stiftung, 2010. – Режим доступу: <http://www.bertelsmann-transformation-index.de/en/bti/country-reports/laendergutachten/cis-and-mongolia/ukraine/> – Назва з титул. екрана.

26. Пирожков С. І. Проблеми національної безпеки в контексті європейського вибору України / С. І. Пирожков // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. – Львів, 2003. – Вип. 5. – С. 36–52.